

FİİL ÇEKİM EKLERİ

Türkçede fiiller, her zaman çekimli biçimler hâlinde bulunurlar. Fiil çekim ekleri şunlardır:

1. Şahıs (Kişi) Ekleri:

Kişi ekleri, fiil çekiminde biçim ve zaman eklerinden sonra gelerek fiillerdeki hareketi, zamana (veya biçime) göre bir kişiye bağlayan eklerdir.

2. Kip Ekleri:

Biçim ve zaman ekleri, fiil kökü veya gövdesinin bildirdiği eylemi biçime ve zamana bağlayan eklerdir. Bunlara *kip ekleri* de denir. Fiilin zaman ve anlam özelliğine göre biçimlenmesi, kullanım alanına çıkması, kişilere bağlanması bu eklerle gerçekleşir. Bütün fiil çekimlerinde biçim ifadesi olduğu hâlde zaman ifadesi sadece eylemin yapıldığı zamanı haber veren bildirme kiplerinde vardır. Demek ki zaman ekleri, eylemin hangi zaman diliminde geçtiğini bildirmekte; biçim ekleri de eylemin yapılış şeklini göstermektedir.

2.1. Haber (Bildirme) Kipleri

a. Şimdiki Zaman ve Eki:

Eylemin belirttiği iş veya oluşun, sözün söylendiği anda, şimdi gerçekleştiğini bildiren -yor; -makta, -mekte; -mada, -mede ekleriyle yapılır.

-yor eki ünlü uyumlarına uymaz ve ünlüyle biten fiillerin son ünlüsü, bu ekteki **y** sesinin etkisiyle daralır: *bekle-yor > bekliyor, sor-ma-yor > sormuyor, yap-ma-yor > yapmıyor*.

-makta, -mekte ekiyle yapılan şimdiki zamanın kullanım alanı yukarıdakine göre biraz daha dardır. Konuşma dilinde daha az kullanılırken yazı dilinde sıkça kullanılmaktadır. Bu ek eylemin kesin olarak başladığını ve şu anda devam ettiğini bildirir. -makta, -mekte ekiyle yapılan şimdiki zaman için, bu özelliği sebebiyle *uzun süren şimdiki zaman* terimi de kullanılır. Mesela, “*Az sonra geliyorum.*” cümlesinde *az sonra* ifadesinden dolayı eylemin henüz başlamadığı, işin gelecekte yapılacağı anlaşılır.

-mada, -mede ekiyle yapılan şimdiki zaman çekimi ise -şimdilik- sınırlıdır.

Şimdiki zamanın kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

bil <i>i</i> yor <i>um</i>	sor makta <i>y im</i>	gez mede <i>y im</i>
bil <i>i</i> yor <i>sun</i>	sor makta <i>sın</i>	gez mede <i>sin</i>
bil <i>i</i> yor	sor makta (<i>dır</i>)	gez mede (<i>dir</i>)
bil <i>i</i> yor <i>uz</i>	sor makta <i>y ız</i>	gez mede <i>y iz</i>
bil <i>i</i> yor <i>sunuz</i>	sor makta <i>sınız</i>	gez mede <i>siniz</i>
bil <i>i</i> yor <i>lar</i>	sor makta <i>lar</i>	gez mede <i>ler</i> (<i>dirler</i>)

b. Görülen Geçmiş Zaman ve Eki (Bilinen Geçmiş Zaman)

Fiil kökü veya gövdelerine, eylemin geçmiş zamanda kesin olarak yapıldığını bildiren -*dı -di, -du, -dü; -tı, -ti, tu, -tü* ekinin getirilmesiyle yapılır.

*Kursu **başaramadı**.*

*Ders, saat 17.15'te **bitti**.*

*Türkler İstanbul'u 29 Mayıs 1453'te **fethetti**.*

Görülen geçmiş zamanın kişilere göre şöyle çekimlenir:

(ben) oku du *m*

(sen) oku du *n*

(o) oku du

(biz) oku du *k*

(siz) oku du *nuz*

(onlar) oku du *lar*

c. Öğrenilen Geçmiş Zaman ve Eki (Duyulan Geçmiş Zaman)

Fiil kökü veya gövdelerine, eylemin anlatılan, öğrenilen, belirsiz geçmiş zamanda yapıldığını bildiren -*muş -miş, -muş, -müş* kip ekinin getirilmesiyle yapılır. Bu zamanda olay, konuşanın gözü önünde, bilgisi dâhilinde olmamıştır. Konuşan, başkasından duyduğunu, öğrendiğini anlatmaktadır. Görülen geçmiş zamanda eylemin tamamlanmasıyla ilgili olarak söyleyen tarafından bildirilen bir kesinlik varken öğrenilen geçmiş zamanda bu kesinlik olmadığı gibi kullanım biçimine ve vurguya göre farklı anlamlar da ortaya çıkabilir:

*Hande, dün Ankara'ya **gitmiş**.*

*Yorgunluktan bir ara **sızmışım**.*

*Bak bak, yapraklar nasıl da **dökülmüş**.*

*Ayşe'ye sorarsan, en çok o **çalışmış**!*

Öğrenilen geçmiş zaman kişilere göre şöyle çekimlenir:

(ben) uyu muş *um*

(sen) uyu muş *sun*

(o) uyu muş

(biz) uyu muş *uz*

(siz) uyu muş *sunuz*

(onlar) uyu muş *lar*

ç. Gelecek Zaman ve Eki:

Eylemde bildirilen işin gelecekte yapılacağını gösteren *-acak, -ecek* ekiyle yapılır.

Teklik ve çokluk birinci kişilerde, ekteki **k** ünsüzü iki ünlü arasında yumuşayarak **ğ** olur: *çalış-acak-ı-m > çalış-acağ-ı-m, çalış-acak-ı-z > çalış-acağ-ı-z; bil-ecek-i-m > bil-eceğ-i-m.*

Ünlüyle biten fiil kökleri ve gövdelerinden sonra gelecek zaman eki gelirse araya *-y-* koruyucu ünsüzü girer: *anla-y-acak-sınız, dinle-y-ecek-siniz, söyle-me--y-ecek-sin.*

Gelecek zamanın kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

- (ben) öğren eceğ *im*
- (sen) öğren ecek *sin*
- (o) öğren ecek
- (biz) öğren eceğ *iz*
- (siz) öğren ecek *siniz*
- (onlar) öğren ecek *ler.*

d. Geniş Zaman ve Eki:

Eylemin yapıldığı veya yapılacağı zamanı kesin olarak göstermeyen, bütün zamanları kapsayan bir süreklilik, genişlik bildiren *-r (-r)*; ekiyle çekimlenen zamandır.

Geniş zaman çekiminde ünlüyle biten fiil kökleri veya gövdelerinden sonra ve birden fazla heceli tabanlara *-r (-r)* eki getirilir. Tek heceli fiil kökleri ve gövdelerine (*al-, bil-, öl-, ... gibi sınırlı sayıda fiiller dışında*) *-ar, -er* eki getirilir.

Olumsuz çekim geniş zamanda biraz farklıdır. Geniş zamanın kişilere göre olumlu ve olumsuz çekimi bugün şöyledir:

(ben)	sakla r <i>ım</i>	yap <i>ma m</i>
(sen)	sakla r <i>sın</i>	yap <i>maz sın</i>
(o)	sakla r	yap <i>maz</i>
(biz)	sakla r <i>ız</i>	yap <i>ma y ız</i>
(siz)	sakla r <i>sınız,</i>	yap <i>maz sınız</i>
(onlar)	sakla r <i>lar</i>	yap <i>maz lar</i>

Geniş zaman daha çok eylemin gelecek zamandan sonra yapılacağını bildiren bir zaman değildir. Bu özelliği sebebiyle geniş zaman, her zaman geçerli olan durumların ifadesinde kullanılır.

2.2. Tasarlama Kipleri

Tasarlama kipleri fiil kökü veya gövdesine dilek-şart, gereklilik, istek ve emir anlamı katan biçim eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

a. Şart Kipi:

Eylemin dilek veya şart biçiminde tasarlandığını göstermek üzere fiil kökü veya gövdelerine *-sa*, *-se* biçim eki getirilerek yapılır. Bütün fiil çekimleri bağımsız cümle yapabildiği hâlde bu kip dilek-şart işleviyle yargı taşımayan bağlı cümle yapar.

*İnsanlar el ele **tutuşsa**, birlik **olsa** .*

*Param **olsa** geziye çıkarım.*

Dilek-şart kipinin kişilere göre olumlu çekimi şöyledir:

(ben) öğren se *m*

(sen) öğren se *n*

(o) öğren se

(biz) öğren se *k*

(siz) öğren se *niz*

(onlar) öğren se *ler*

b. İstek Kipi:

-a, *-e*, ekinin fiil kökü veya gövdelerine getirilmesiyle yapılır. Ünlüyle biten fiillerde araya *-y-* koruyucu ünsüzü girer: *sor-a-sın*, *bil-e-siniz*; *oku-y-a-lar* vb.

İstek kipinin olumlu çekimi şöyle yapılır:

(ben) geç eyim

(sen) geç e sin

(o) geç e

(biz) geç elim

(siz) geç e siz

(onlar) geç e ler

c. Gereklilik Kipi:

Eylemin yapılması gerektiğini gösteren *-malı*, *-meli* ekinin fiil kökü veya gövdelerine getirilmesiyle kurulan tasarlama biçimidir.

Kişilere göre olumlu çekimi şöyle yapılır:

(ben)	konuş malı <i>y im</i>
(sen)	konuş malı <i>sın</i>
(o)	konuş malı
(biz)	konuş malı <i>y ız</i>
(siz)	konuş malı <i>sınız</i>
(onlar)	konuş malı <i>lar</i>

ç. Emir Kipi:

Özel bir ek kullanılmadan eylemi, emir biçiminde göstermeye yarayan ve her kişi için ayrı ayrı olan (aynı zamanda kişiyi de ifade eden) üçüncü grup kişi ekleriyle çekimlenen tasarlama kipidir.

“Kişi, kendi kendine emretmez. Bu nedenle emir kipinde birinci kişilerin çekimi yoktur.” biçimindeki açıklama yanlıştır. Çünkü Eski Türkçe döneminden beri birinci kişiler için de emir işlevini yerine getiren ekler kullanılmıştır.

Emir kipinin kişilere göre olumlu çekimi bugün şöyledir:

(ben)	bil eyim
(sen)	bil
(o)	bil sin
(biz)	bil elim
(siz)	bil in / bil iniz
(onlar)	bil sinler

2. 3. Ek-Fiil ve Çekimi

Eskiden *er-* şekliyle kullanılan ekteki *r* sesi zamanla *düşmüş* ve *e sesi de i'ye* dönüşmüştür. Bütün isim ve fiil biçimlerinden sonra gelerek bunlardan birleşik fiiller oluşturduğu için *yardımcı fiil*; isimlerden sonra gelerek onları fiilleştirdiği için de *isim fiil* denen ek-fiilin belli bir anlamı yoktur. Ek-fiilin, biri isimleri fiilleştirmek diğeri birleşik zamanlı fiiller yapmak üzere iki görevi vardır.

Ek-fiil, normal fiillerden farklı olarak kip eklerinden sadece görülen geçmiş zaman (*-di*), öğrenilen geçmiş zaman (*-miş*) ve şart kipinin (*-sa*) eklerini alır. Bunlara birleştiği isimle her kişi için ayrı ekle ortaya çıkan şimdiki (veya geniş) zaman da dahil edilince, dört çeşit çekim ortaya çıkar:

İsim fiilin çekimleri:

a. Şimdiki (Geniş) Zamanda Çekimi:

Bildirme ekleri denen ve birleştikleri ismin şimdiki (veya geniş) zamanda fiil hâlinde ortaya çıktığını bildiren kişi ekleriyle yapılır. Bu çekimde ek-fiilin şimdiki (veya geniş) zaman eki düşmüş geriye kalan kişi ekleri bu zaman kavramını da üstlenmiştir. Bildirmenin birinci ve ikinci kişi ekleri, **er-** fiilinin geniş zamanın ekleşmesinden; üçüncü kişileri ise **tur-** > **dur-** fiilinden ortaya çıkmıştır. Ek-fiilin olumsuz biçimleri **değil** olumsuzluk edatıyla yapılır:

	<u>Eki</u>	<u>Olumlu</u>	<u>Olumsuz</u>
T.1.k. (ben)	-‘m	öğretmen im	öğretmen <i>değil</i> im
T.2.k. (sen)	-s’n	öğretmen sin	öğretmen <i>değil</i> sin
T.3.k. (o)	-d’r; -t’r	öğretmen dir	öğretmen <i>değil</i> dir
Ç.1.k. (biz)	-‘z	öğretmen iz	öğretmen <i>değil</i> iz
Ç.2.k. (siz)	-s’n’z	öğretmen siniz	öğretmen <i>değil</i> siniz
Ç.3.k. (onlar)	-d’rl’r	öğretmen dirler	öğretmen <i>değil</i> dirler

b. Görülen Geçmiş Zamanda Çekimi:

Ek-fiile diğer fiillerden farksız olarak görülen geçmiş zaman eki getirilir. Çekim sırasında **i** sesi düşer, diğer ekler ünlü ve ünsüz uyumlarına uyar. Ünlüyle biten isimlerde araya **-y-** koruyucu ünsüzü girer: *çalışkan i- **di-m** > çalışkan-**dı-m**; Türk i-**di-n** > Türk-**tü-n**; kısa i-**di** > kısa-y-**dı**, evde i-**di-m** > evde-y-**di-m**.*

Olumlu:

- (ben) okuldaydım
- (sen) okuldaydın
- (o) okuldaydı
- (biz) okuldaydık
- (siz) okuldaydınız
- (onlar) okuldaydılar / okuldalardı

Olumsuz çekimde ise isimden sonra getirilen *değil* edatı çekimlenir:

- (ben) tembel değildim
- (sen) tembel değildin
- (o) tembel değildi
- (biz) tembel değildik
- (siz) tembel değildiniz
- (onlar) tembel değillerdi

c. Öğrenilen Geçmiş Zamanda Çekimi:

Olumlu:

- (ben) güçlüymüşüm
- (sen) güçlüymüşün
- (o) güçlüymüş
- (biz) güçlüymüşüz
- (siz) güçlüymüşsünüz
- (onlar) güçlüymüşler / güçlülermiş

Olumsuz:

- (ben) genç değilmişim
- (sen) genç değilmişsin
- (o) genç değilmiş
- (biz) genç değilmişiz
- (siz) genç değilmişsiniz
- (onlar) genç değilmişler/değillermiş

ç. Şart Kipinde Çekimi:

Bu çekim, diğer fiillerde olduğu gibidir:

Olumlu:

- (ben) güzelsem
- (sen) güzelsen
- (o) güzelse
- (biz) güzelsek
- (siz) güzelseniz
- (onlar) güzelseler / güzellerse

Olumsuz:

- (ben) umutlu değilsem
- (sen) umutlu değilsen
- (o) umutlu değilse

- (biz) umutlu değilsek
(siz) umutlu değilseniz
(onlar) umutlu değilse/degillerse

Ek-fiil, isimle soru biçiminde çekimlenirken soru eki kişi eklerinden önce gelir: *güzel miyim? çalışkan mıydı? doktor muymuş? Ayhan değil miydi?*

Ek-fiilin isimle birlikte şart kipinde çekiminde soru şekli kullanılmaz.

Ek Fiillerin Birleşik Çekimleri

Birleşik çekimde bir asıl fiilin bir de isim fiilinin çekimleri üst üste gelir. Adı verilirken önce birinci, sonra ikinci zamanın ismi söylenerek belirtilir. Mesela “geliyordu” sözcüğü, “şimdiki zamanın hikâyesi” diye tanıtılır. Türkçemizde üç değişik birleşik çekim vardır.

a) Hikâye Çekimi: Basit kipteki fiile, ek-fiilin görülen geçmiş (hikâye) zamanını gösteren -dı -di, -du, -dü; -tı, -ti, -tu, -tü ekinin getirilmesiyle yapılır. Emir kipi dışındaki bütün kiplerin hikâye biçimi vardır: *uğraştıydım, sevinmiştin, usanıyordun, üzülecektiniz, saklanırdık, görseydim, çalışmalıydınız, bileydin.*

b) Rivayet Çekimi: Basit kipteki fiile ek-fiilin öğrenilen geçmiş zaman eki –mış, -miş, -muş, -müş’ün getirilmesiyle yapılır. Rivayet biçimiyle hikâyedeki gibi bir zaman bildirilmez. Buradaki ek, anlatma, nakletme, sonradan farkına varma işlevini yerine getirir.

Görülen geçmiş zaman ve emir kipi dışında bütün kiplerin rivayeti vardır: *sevinmişmiş, yoruluyormuşsun, öğrenirmişim, kaçsaymışsın, gidecekmişsiniz, konuşmalıymışım.*

c) Şart Çekimi: Şart birleşik zamanı, basit fiil kiplerine ek-fiilin şart biçimi (-sa, -se) getirilerek yapılır. Şart kipi, istek kipi ve emir kipinin şart birleşik zamanıyla çekimi yoktur. Gereklik kipinin şartı ise çok az kullanılır: *beklediysem, bölmüşsen, biliyorsanız, yapmayacaksak, gezerseniz...*

ç. Katmerli Birleşik Çekim: Hikâye ve rivayet birleşik çekimine giren fiillerin tekrar ek-fiille şart biçiminde çekimlenmesiyle katmerli birleşik kipler oluşturulur. Bunlar hikâyenin şartı ve rivayetin şartı olarak adlandırılır: *yoruldu idiysem, gecikmiş idiysem, güceniyor idiyse, konuşacak idiysek, inanır idiysek, okumalı idiyse (hikâyenin şartı); duymuş imişsem, dinliyor imişsen, yazacak imişse, istenir imişsek, öğrenmeli imişseniz (rivayetin şartı) gibi. Ancak bu kullanımlar çok seyrek.*

3. Soru Eki

Fiillerin soru şeklini yapan ektir. İsimlerdekinin aynısıdır. Fiillerle kullanılışı şöyledir:

biliyor muyum?, gelsem mi?, konuşacak mıydın?, soramazmış mıyım?, kalmasınlar mı?, gelsin mi?, öğreniyor muymuş?, öğrenecek miymiş?, öğrenecekler miymiş?, öğreniyorlar mıymış?

